

X

Obchod a úvěr

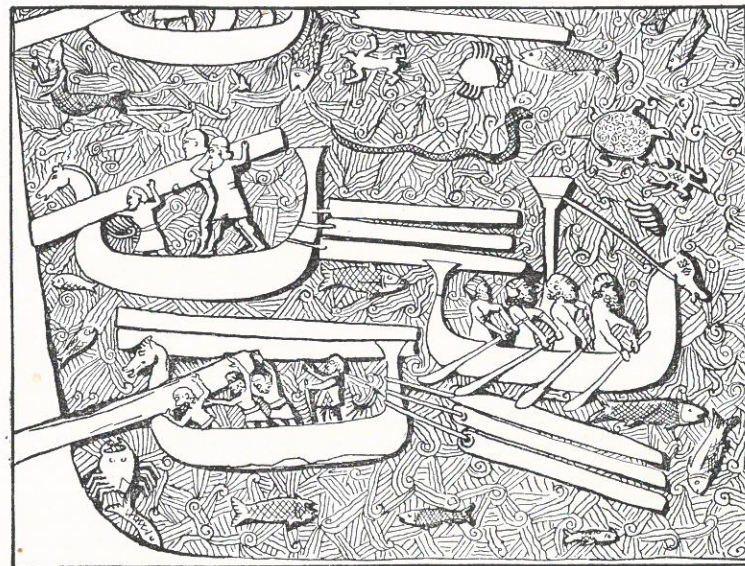
Rozvoj mezopotamského obchodu

Je známo, že Mezopotámie trpěla nedostatkem zvláště těch surovin, kterých bylo zapotřebí pro stále vzrůstající výrobu — zejména kamene, kovů a stavebního dříví. Vladaři se snažili odpomoci tomuto nedostatku buď loupeživými přepady, nebo válečnými výpravami do sousedních zemí, těmito surovinami více obdařených, nebo cestou pokojné výměny. V tomto případě šlo o výměnu oněch předmětů, jichž Mezopotámie měla nadbytek — především výrobky zemědělské — a jež potřebovali její sousedé. Tito pak mohli nabídnout ono zboží, jež se opět u nich vyskytovalo v přemíře. Tak tedy veliký rozvoj zemědělské a řemeslné výroby vedl k nové společenské dělbě práce — k provozování obchodu.

Již podle sumerských dokladů Lugalandy a Urukaginy, vladařů z Lagaše, byl dovážěn z Elamu kámen a stavební dříví. Podle nápisů Gudeových bylo nejlepší cedrové dřevo získáváno v Libanonu. Z Malé Asie byla dopravována řada kovů: stříbro, měď, olovo, cín a železo. Zlato se dováželo téměř výlučně z Egypta, měď ze Sinajského poloostrova. Výměnou mohla Babylónie nabízet především obilí, olej a vlnu. Z nálezů pečetních válečků mezopotamských kupců až na Kypru, Krétě, peloponéském pobřeží Řecka, a dokonce i v dolním povodí Indu, lze usuzovat, že obchodní styky mezopotamské byly vskutku velmi rozsáhlé.

Rozvoji těchto styků sloužily dopravní tepny — karavanní cesty a splavné toky řek (viz obr. 44). Mezopotámie ležela na křižovatce významných cest mezi západem a východem, severem i jihem. Zůstatky některých zvláště důkladně vybudovaných cest (např. z Chorsabadu k Tigridu) a dlažby průchozích cest uvnitř některých mezopotamských měst se zachovaly až dodnes. Pozemní cesty byly přerušovány velkými říčními toky, takže bylo zapotřebí buď užít brodů, nebo postavit lávky a mosty k jejich překonání. Zachovaly se např. zbytky sedmi pilířů z mostu v Babylóně, který byl postaven z kamenů spájených železem a olovem a vzbuzoval podiv ještě u Herodota. Byly známy i pontonové mosty. Je pochopitelné, že silnice i mosty sloužily také vojenským účelům. Stržení mostu se pokládalo

za nepřátelský akt. Mosty i silnice byly sice dány pod „ochranu bohů“, avšak vždy ve dvouhodinových vzdálenostech byly zřizovány ochranné hlídky, které měly také podávat rychlé zprávy ohňovými signály. V poušti se zřizovaly při cestách pevnůstky a vyhlubovaly studně. Byly známy též ukazatelé cest. V klínopisných dokladech najdeme rozmanité cestopisy, jakýsi druh itinerářů,

Obr. 44. Doprava kmenů ke stavbě veřejných budov. Výsek z alabastrového reliéfu ze Sargonova paláce v Dur-Šarrukinu (8. stol. př. n. l.). Výška celého reliéfu 2,93 m. Louvre, Paříž.

které uvádějí časové vzdálenosti mezi určitými městy. V jednom z takových dokladů je např. popsána cesta z Aššuru k Perskému zálivu.

Zboží se dopravovalo na hřbetech oslů, mezků a mulů, později koní a velbloudů. Vozů a kár bylo užíváno spíše k dopravě lidí nebo k přepravě obzvláště těžkých a velkých kusů zboží. Vodní dopravu obstarávala různá plavidla, od velkých lodí o kapacitě několika desítek tun až k drobným kelekům a guffám.

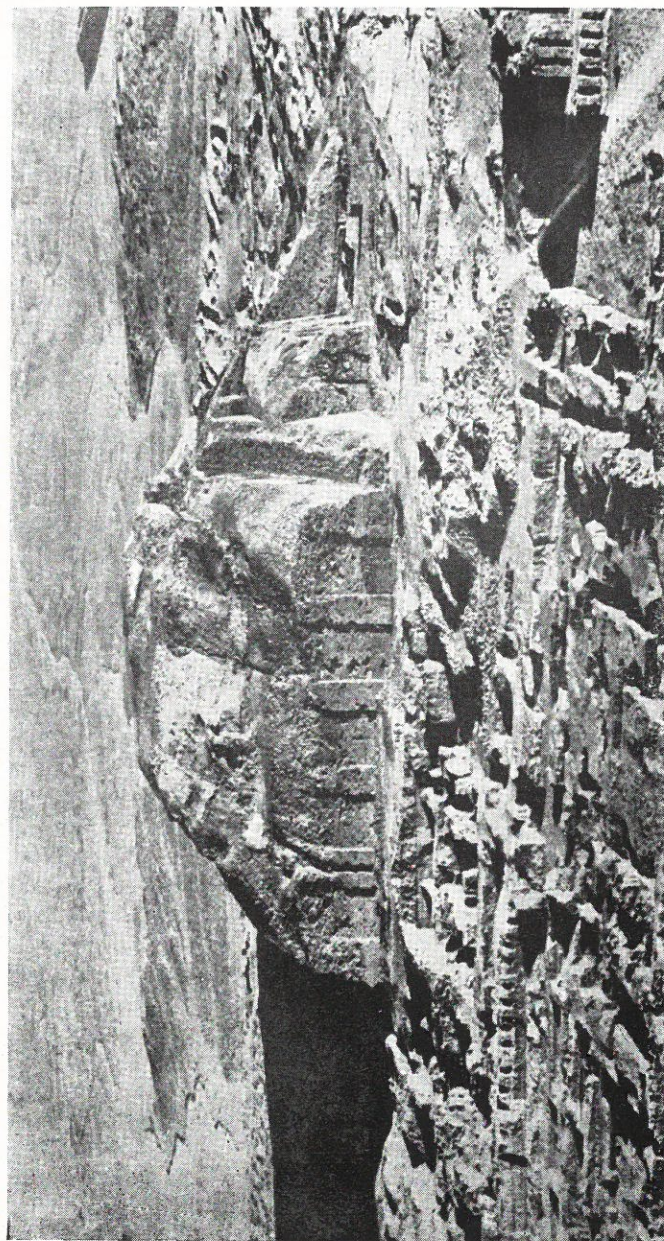
Stříbro jako všeobecný ekvivalent

Na počátku historického období plnil úlohu všeobecného ekvivalentu kov. Ve staroasyrské době bylo to olovo, ve starosumerské stříbro, jež vešlo do všeobecného užívání. Do oběhu přicházelo v prstencích, tyčinkách nebo v sekaných kusech. Poměrně záhy začala se zkoumat váha i jakost stříbra. Jednotlivé kusy byly opatřovány kontrolní značkou (*kanku*), ty se pak těšily větší důvěře. Jako platebního prostředku se užilo určitého stříbra, jež se při placení odvážilo. Obvyklou jednotkou váhy byla mina (asi 0,5 kg), jež se dělila na 60 šekelů (1 šekel, akkadsky *šiqlu* = 8,42 gr stříbra). Šekel se dělil na 180 zrněk (akkadsky *še*). Ke sklonku novoasyrské a v novobabylónské době, kdy vzrůstem zbožní výroby se zvýšilo a množství oběživa, dělil se šekel jen na větší zlomky ($\frac{1}{3}$, $\frac{2}{3}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{10}$ a $\frac{1}{24}$). Na druhé straně 60 min tvořilo jeden talent (*biltu*) ve váze asi 30 kg stříbra. V podstatě se tento systém vah udržel nejen v celé Mezopotámii, ale obchodním stykem se uplatnil i v ostatním Předním východě, a dokonce pronikl až do Řecka.

Stříbro mělo tedy svým posláním všeobecného ekvivalentu neobyčejně významné místo v hospodářském životě země. Již v době Chammurabiho byla jeho hodnota v poměru ku zlatu poměrně značná: jeden šekel zlata se rovnal pouze šesti šekelům stříbra. V novobabylónském období vystoupila však cena zlata na deseti- až třináctinásobek hodnoty stříbra. Je příznačné, že za Chammurabiho bylo dokonce železo dražší než zlato, neboť šekel železa stál 8 šekelů stříbra; ovšem postupem doby cena nezpracovaného železa značně poklesla, takže v novobabylónském období byl poměr stříbra k železu již 1 : 225. Velmi nízkou byla cena mědi: ve starobabylónském období za šekel stříbra se dostalo 120—140 šekelů mědi; její cena se však později zvyšovala a podle nápisů Sargona II. dosáhla ceny stříbra — ovšem doklady z hospodářské praxe této doby nepotvrzují tak vysokou cenu mědi. V novobabylónském období měď opět značně zlevnila a v podstatě byla stejně drahá jako železo.

Úprava cen. Nejstarší ceníky

Sumerští a akkadští vladaři věnovali již velmi záhy značnou péči rozhodování hospodářských otázek, řízení i kontrole trhu. Urukaginovy reformy obsahují sice ještě jen všeobecné směrnice této politiky („bohatý, který chce koupit sousedův dům, musí jej zaplatit dobrým stříbrem“), avšak o něco později, z obelisku Ma-

XVII. Letecký pohled na stupňovou věž (zikkurat) chrámu boha Mésice v sumerském městě Uru.

XXIV. Ze sovětských archeologických objevů v Ukartu. Sín vládařského paláce s nádobami na víno v Tejše-baini (dnešní Karmir-blur).

ništusova, se dovídáme přesnější čísla o ceně půdy, kupované tímto vladařem od občin. Tato hodnota byla vyjadřována jak v obilí, tak i ve stříbře, s uvedením přepočítacího kursu v poměru 1 kur obilí (tj. asi 121 litrů) za 1 šekel stříbra. Při nákupu movitostí byla cena uvedena toliko ve stříbře.

Nejstarší dosud známá cenová a mzdová ustanovení jsou obsažena v čele zákonů z Ešnunny (z 20. stol. př. n. l.). Nejprve jsou uvedeny různé druhy zboží v množství, jež lze koupit za 1 šekel stříbra (tedy podle systému jednotkových cen): dovídáme se tu, kolik bylo možno dostat obilí za jeden šekel stříbra (podobně jako za Maniš-tusa — 1 kur), kolik oleje, sádla, vlny, slámy, mědi a nafty. Dále je zde udána hodnota určitého množství různých poživatin (např. oleje nebo tuku) v odpovídající váze obilí (nikoliv těž v množství stříbra). Placení v obilí bylo pro kupce méně výhodné než ve stříbře: kupce dostal např. o $\frac{1}{4}$ méně sádla při placení obilím místo stříbrem.

První sumerský známý cenový tarif lze připisat uruckému vladaři Sin-gašidovi z 19. stol. př. n. l. Také v něm se vyznačuje, kolik se dostane zboží (obilí, vlny, mědi, oleje) za jeden šekel stříbra. Podle tohoto ceníku bylo obilí třikrát lacinější než za Maniš-tusa, ovšem podle dokladů ze soudobé praxe byly požadovány ceny mnohem vyšší. Tento ceník lze tudíž považovat za propagační dílo vladaře, nač ukazují také závěrečná slova, v nichž se vladař holedbá, že doba jeho vlády znamenala blahobyt pro jeho lid. Obdobný smysl měla — o dvě století později — cenová politika asyrského vladaře Šamši-Adada I., jenž stanovil cenu obilí v poměru 1 šekel stříbra = 2 kury obilí. Zákony Chammurabiho neobsahují cenové předpisy. Cenová hladina jeho doby se ovšem obrátí v přechytných trhovách smlouvách. Stoupala zprvu zvolna, v průběhu dalšího tisíciletí se zvýšily úřední ceny asi o třetinu, jak naznačuje ceník ze 7. stol. př. n. l. (pocházející patrně od Aššurbanipala): po děkovném úvodu bohu Adadovi za vláhu a blahobyt následuje v něm výčet nejběžnějšího zboží (obilí, datlí, oleje, vína apod.). — V novobabylónské době se cenová hladina udržela — mimo podražení oleje na dvojnásobek — celkem nezměněná. Ovšem za válečných okolností ceny prudce vystoupily; známe doklad o poměrech v obleženém Babilóně za dob Aššurbanipalových, kde se uvádí: „Nepřítel tehdy obléhal město; v zemi byla bída a za $\frac{1}{60}$ kuru obilí (tedy asi za 2 litry) se načerno platil jeden šekel stříbra“ — tedy šedesátinásobek normální ceny. — S Peršany přišel v 6. stol. př. n. l. hospodářský úpadek země, vysávaná vítězným nepřítelem. Projevil se značným vzestupem cen: za 1 šekel stříbra bylo možno dostat jen $\frac{1}{4}$ kuru obilí.

Trhové smlouvy

Na rozdíl od řady zásahů do mezopotamského trhu různými cenovými opatřeními nenacházíme předpisy, jež by všeobecným způsobem upravovaly náležitosti trhové smlouvy. Zákony z Ešnunny, Lipit- Ištarovy, Chammurabiho i zákony ze středoasyrské a novobabylónské doby mají jen některá ustanovení o formě trhové smlouvy (např. byla předepsána písemná forma trhové smlouvy, jestliže prodátelem byl nedospělec nebo otrok) nebo o vyloučení některých předmětů z obchodního jednání (např. služebních nemovitostí, věna vdov nebo chrámových kněžek aj.). V jiných předpisech bylo upraveno ručení prodatele za právní vady prodané věci (tj. ručil, že věc nepatří třetí osobě) i faktické (tj., že věc nemá skrytých vad). Také ten, kdo prodával otroka, ručil nejen za to, že otrok je jeho vlastnictvím, ale i za to, že není stížen skrytou chorobou (např. padoucníci), a že kupci neuprchnou do uplynutí tří dnů po uzavření trhové smlouvy.

V zásadě byla mezopotamská koupě trhem za hotové. Vyplývalo to ze skutečnosti, že se koupě vyvinula z výměny zboží, a že tudíž i při koupi šlo o výměnu vzájemných plnění, bezprostředně po sobě následujících. Zaplacení trhové ceny bylo předpokladem přechodu vlastnictví k prodávané věci s prodatele na kupce. Vzrůst výroby a rozšiřování směny vedly k trhu na úvěr. I při formálním zachování charakteru kupní smlouvy jako trhu za hotové, můžeme najít mnoho smluv svědčících o úvěrování ceny nebo zboží. Kupec tu dostal zboží od prodatele se závazkem, aby do určité doby nebo na vyzvání zaplatil trhovou cenu, jež mu byla zatím kreditována. V druhém případě prodatel přijal trhovou cenu jako půjčku, se závazkem dodat zboží ke stanovenému termínu.

Ze staršího období mezopotamského hospodářského života se nedochovaly trhové smlouvy o nemovitostech, neboť koupě jejich se mohly náležitě rozvinout teprve upevněním soukromého vlastnictví k půdě. V období I. dynastie babylónské, již za předchůdců Chammurabiho, tvořily prodeje nemovitostí nejběžnější typ hospodářskoprávních aktů (vedle půjček). Daleko méně přichází v dokumentech z této doby prodej movitostí (otroků, dobytčat aj.). Zákony z Ešnunny písemnou formu trhové smlouvy nevyžadovaly, nýbrž toliko stanovily, že kupec musí svědky prokázat osobu prodatele. Chammurabi vyžadoval písemnou formu trhové smlouvy jen v případech shora právě zmíněných. Pokud byla v praxi písemná forma dodržována i v jiných případech, dělo se tak podle zvykového práva. V tomto případě měla tato písemná smlouva nejen formální, deklaratorní význam, nýbrž byly s ní spojeny i materiálně právní účinky — především přechod vlastnického práva ke zcizeným

věcem. Písemná smlouva měla také význam jako důkazní prostředek při eventuálním vlastnickém sporu. Z této zvyklosti se vyvinul později převod vlastnictví prostřednictvím listiny (tj. tabulky).

Postavení kupce

Provozování mezopotamského obchodu bylo v rukou kupců, zvaných sumersky *damkara*, akkadsky *tamkaru*. Toto označení se hlásí i z arabského názvu pro kupce — *tádžir*. Obchodní činnost *tamkarů* se postupem doby stále rozšiřovala. Z někdejšího kočovného kupce, který se svým zbožím putoval od města k městu, se stal obchodník s pevným sídlem, později velkoobchodník, který k provozování svých obchodů již potřeboval pomocníků a měl obchodní dům, kde vedle nákupu a prodeje zboží se zabýval i poskytováním úvěru. Soustředění značného množství zboží a peněz v rukou *tamkarových* bylo základem jeho úvěrových obchodů, velmi často lichvářských. Poněvadž úvěr byl zajišťován osobním ručením dlužníka nebo členů jeho rodiny, případně zástavou otroka, nabyli *tamkaři* velmi významného hospodářského i společenského postavení.

Počátky obchodního práva

V některých směrech upravil obchodní činnost *tamkarovu* již tzv. tržní řád staroasyrské obchodní osady Kaneše v Malé Asii a zákony z Ešnunny. Zevrubněji se věnovaly *tamkarům* zákony Chammurabiho. V jeho době plnili *tamkarové* řadu úkolů též ve veřejné správě a službách panovníkových. Byli činní i v chrámovém hospodářství. Byli nejen zprostředkovateli paláce nebo chrámu při prodejkách a nákupech, ale zastávali současně i funkci výběřčích dávek. Bývali též členy soudních sborů. Došlo i k jejich organizaci v uzavřené celky, v jejichž čele stál představený, tzv. *vakil tamkari*. Privilegované postavení *tamkarů* je patrno z Chammurabiho předpisu, podle něž byl *tamkaru* výjimečně oprávněn k zcizení služebních nemovitostí i s povinnostmi, jež na nich lpěly. Při svých obchodech mimo Mezopotámii sledovali *tamkaři* také cíle zpravodajské na poli hospodářském i politickém ve prospěch vladařského paláce. V cizině též vykupovali babylónské občany ze zajetí.

Zákony Chammurabiho upravují zejména vztah *tamkarů* k jejich zaměstnancům, obchodním agentům (*šamallu*). Tito zaměstnanci buď nakupovali za svěřené peníze zboží, nebo poskytovali z nich

úvěr, případně prodávali zboží, jež jim tamkar k tomu účelu odevzdal. V prvním případě byl šamallu zavázán k odvedení veškerého zisku (po odečtení vlastních nákladů) a ručil za zaviněný neúspěch jednání dvojnásobkem částky, jež mu byla svěřena tamkarem k provozování obchodů. Peníze za prodané zboží byl tamkar povinen šamallovi kvitovat. Vymáhal-li kvitovanou již částku znovu, byl odsouzen k zaplacení jejího šestinásobku. Nevyžádal-li si šamallu kvitanci, byl povinen zaplatit tamkarovi znovu.

Úvěr a jeho úprava

Postupem doby se tamkarové stále více a více zaměstnávali poskytováním úvěru. Již ve staroasyrských obchodních osadách a ještě častěji za starobabylónského období se vyskytovali velkoobchodníci, kteří soustředili větší množství prostředků, takže mohli poskytovat úvěr drobným tamkarům i jiným osobám. V Larse patřil k takovým velkoobchodníkům např. Balmu-namche, v novobabylónské době proslula velkopodnikatelská činnost několika generací rodiny Murašu v Nippuru nebo Egibi v Babylóně. Lze ji sledovat podle původních obchodních archívů těchto rodin. Tamkarové velmi často překračovali ve funkci „bankéřů“ meze běžného obchodního podnikání, neboť nadměrně zneužívali hospodářsky slabší vrstvy obyvatelstva, aby dosáhli již vyložené lichvářských zisků. Zákonnodárci považovali proto za nutné, aby tyto přehmaty tamkarů omezovali. Nebyl to ovšem úkol lehký: na jedné straně bylo zapotřebí materiálně zajistit široké řady plnoprávného obyvatelstva a poskytnout jim ochranu před přílišnými zásahy tamkarů do jejich hospodářské způsobilosti, aby nedošlo k ohrožení prosperity země a její obranyschopnosti; na druhé straně překážely zásahům panovníka proti tamkarům zájmy vysoké byrokracie z paláce i chrámů, a dokonce i předních tamkarů vůbec, neboť tito plnili významné úkoly pro vladaře a jeho hospodářství.

Výsledkem těchto panovnických snah byla řada předpisů jednak o písemné formě některých právních jednání osob, které byly podrobeny majiteli rodinné moci, aby nebylo k jeho škodě zneužito jejich nedospělosti (obdobně byl chráněn i pán otroka), jednak o výši úrokové míry. K těmto předpisům lze rovněž počítat uvedené již předpisy o cenách a mzdách. Podle zákonů z Ešnunny nesměl tamkar nebo šenkýřka přijímat od otroka zboží a poskytnout mu nebo nedospělci zápůjčku.

Již v týchž zákonech, podobně jako později v Chammurabových, byla určena též nejvyšší úroková míra: 20% pro peněžitou a 33¹/₃%

pro obilní zápůjčku. Chammurabi současně uložil tamkarovi, aby přijal od dlužníka nezpůsobilého zaplatit dluh ve stříbře, plnění v obilí nebo jiném zboží. Tamkara, který požadoval od dlužníka úroky v nezákonné míře nebo jej chtěl jinak podvést, trestal ztrátou celé pohledávky. Ve skutečnosti zůstala ovšem všechna tato opatření zákonodárce pouhým gestem. V hospodářské praxi se ukázalo, že nebylo dbáno ani výše úrokové míry, ani maximálních cen, případně minimálních mezd. Překážky, které byly vytvářeny shora vzpomenujím vlivem horní vrstvy vládnoucí třídy, nemohl již překonat ani sám vladař.

Zajištění úvěru

Vedle věcného zajištění věřitelovy pohledávky zástavou dlužníkovy nemovitosti byl úvěr zajišťován i osobou dlužníka nebo jeho rodinných příslušníků. Mohl být zajištěn i otrokem, jenž ovšem nebyl považován za rukojmí, nýbrž za věcnou zástavu. Zásadně bylo již podle zákonů z Ešnunny i Chammurabiho stíháno, jestliže si někdo přisvojil jako rukojmí svobodného občana nebo si vzal cizího otroka jako zástavu pro zajištění neexistující pohledávky. Chammurabi rovněž omezil dlužní otročení členů rodiny za dluhy otce na tři roky (dříve bylo nepochybně delší, případně nebylo vůbec časově omezeno). Byl-li dán do zástavy otrok, mohl se věřitel uspokojit kdykoliv jeho prodejem; pouze otrokyni, která dlužníku již porodila děti, mohl dlužník vykoupit zaplacením takové částky, jakou za ni věřiteli nabídla třetí osoba. S rukojmími z řad plnoprávných osob byl věřitel povinen zacházet slušně, jinak byl trestán podle zásad odvety (srv. kap. XIV). Jestliže věřitel způsobil krutým nakládáním smrt otroka, musel zaplatit dlužníku cenu otroka a přišel o pohledávku.